

3) Jazykové disciplíny a jejich využití v češtině

V tomto výkladu budou zmíněny pouze ty základní vztahy, bez kterých se v kultivované komunikaci neobejdeme. Krása každého jazyka tkví právě v jeho rozmanitosti. Pokud nepatří mezi jazyky už mrtvé, tak nabízí nepřeborné množství různých kombinací, jak vyjádřit všechno možné i nemožné.

Mimochodem, ke kvalitnímu osvojení si nového jazyka patří i to, že umím formulovat srozumitelně otázku tak, abych případně mohl dohledat správnou odpověď v jazykových příručkách. Rozlišujeme otázky zjišťovací – tam nás zajímá především platnost sdělení, a otázky doplňovací, kde očekáváme doplnění informace.

1) FONETIKA

Čeština patří mezi ty jazyky, které jsou zaznamenávány pomocí písmen, a ty zpravidla označují jednu hlásku. Obvykle platí pravidlo, „co vidíme, to čteme“. Písmena „i“ a „y“ označují stále jeden a tentýž zvuk v různých situacích, tj. hlásku „i“. Dvě písmena v textu po sobě jdoucí „c“ a „h“ označují zvuk v ruské verzi „x“ („pochod“ – „поход“). Základem české abecedy je latina. Český jazyk vyslovujeme tvrdě. Párové souhlásky měkké a tvrdé (jako, například, v ruštině) se do současnosti nezachovaly.

LATINSKÁ ABECEDA (26 písmen)

a	b	c	d	e	
f	g	h	i	j	
k	l	m	n	o	
p	q	r	s	t	
u	v	w	x	y	z

Poznámka:

Dnes tuto abecedu používají, často v místních modifikacích, i jiné evropské jazyky, jako například anglický jazyk.

ČESKÁ ABECEDA (42 písmen)

a á	b	c č	d d'	e é ě	
f	g	h ch	i í	j	
k	l	m	n ň	o ó	
p	q	r ř	s š	t t'	
u ú ů	v	w	x	y ý	z ž

SYSTEM PÍSMEN V ČEŠTINĚ

Česká písmena se od latinských odlišují tzv. „diakritikou“, tj. doplněnými znaky nad písmeny (háčky, čárky, kroužek). Dlouhé samohlásky se označují „čárkou“ (á). Mimo začátek slova se dlouhé „ú“ označuje kroužkem (ů). Zvukově blízké souhlásky bývají označeny „háčkem“ (č). Tímto způsobem je také označeno „e“, které má další funkce (ě, viz dále v textu). Zvykli jsme si proto na kursech ČJČJ hovořit o tzv. „zlých písmenech“ („i“, „ě“ – protože jedině ony v českém pravopisu obměňují výslovnost těch hlásek, které stojí před nimi).

FUNKCE PÍSMEN „ě“, „i“

d, t, n, + ě → vyslovujeme [„d'e, t'e, ňe“]
b, p, v + ě → vyslovujeme [„bje, pje, vje“]
m + ě → vyslovujeme [„mňe“]
d, t, n + i → vyslovujeme [„d'i, t'i, ňi“]

Poznámka:

V českém jazyku „d“ a „d'“ nejsou párové dle měkkosti (jako například v ruštině), nýbrž se jedná o dvě podobné hlásky, které se odlišují posicí jazyka při výslovnosti. Další podrobnosti jsou například v publikaci Grepl, Miroslav a kol.: Příruční mluvnice češtiny, Praha, 2008. Jediný problém všech gramatických příruček je ten, že je málokdo čte, že? Jiné obecné zákonitosti jsou obdobné jako v ruském jazyku!

2) LEXIKOLOGIE

Význam slova

- 1) základní (synonyma, antonyma, homonyma, paronyma)
- 2) přenesený (metafora, metonymie, mutace)

Význam termínů

- + synonymum – slovo podobného významu (dům, budova)
- + antonymum – slovo opačného významu (malý, velký)
- + homonymum – slova zní, případně se i píšou stejně, ale mají různý význam (kolej – ubytovna, kolej – kus železa)
- + paronymum – slovo na první poslech (případně čtení) vypadá v podstatě stejně, ale jinak nic společného s druhým slovem nemá (konverzace, konzervace)

Slovníky (základní třídění):

- a) výkladové (například Slovník spisovné češtiny – SSČ)
- b) překladové (například Velký česko-ruský slovník. Leda, 2005)

Poznámky:

Mezi slovníky označované jako „výkladové“ také patří, mimo jiné, všeliké slovníky oborové, etymologické, sémantické, cizích slov, neologismů apod. Princip těchto slovníků totiž tkví právě v tom výkladu, nehledě na konkrétní specializaci.

Mezi ty „překladové“ řadíme všechny slovníky, kde bývá srovnáván význam slova ve více než jednom jazyku, zpravidla ve dvou. Podrobnosti – viz například: Hubáček – Jandová – Svobodová: Čeština pro učitele, Opava, 2002.

3) MORFOLOGIE

Druhy slov

V českém jazyku první polovinu systému druhů slov ohýbáme (tj. měníme), druhou nikoliv. Ty ohebné ještě dle příslušného druhu buď skloňujeme, potom určujeme gramatické kategorie jmen, nebo časujeme, potom určujeme kategorie sloves.

Ohebné druhy slov

a) skloňujeme

- 1) podstatná jména (pivo)
- 2) přídavná jména (dobrý)
- 3) zájmena (můj)
- 4) číslovky (jeden)

b) časujeme

- 5) slovesa (pít)

Neohebné druhy slov

- 6) příslovce (krásně)
- 7) předložky (nad)
- 8) spojky (ale)
- 9) částice (necht')
- 10) citoslovce (búú)

Poznámky:

+ Základem morfologie, podobně jako, například, také morfematiky, jsou samozřejmě morfémy, z nichž samozřejmě je nejdůležitější radix (česky: kořen), k němuž se dle příslušných pravidel, zleva či zprava, připojují další afixy (prefix, sufix, koncovka apod.). Ovšem v morfologii hlavním tématem jsou různé hotové tvary (formy) slov s ohledem na konkrétní pozici ve větě, proto se soustředíme především na koncovky, které popisujeme zpravidla pomocí gramatických kategorií.

+ Při besedě o morfologii zpravidla hovoříme o konkrétních tvarech slov v dané větě tak, aby nedocházelo k nežádoucí nejednoznačnosti. Při výuce raději pracujeme s tematickým textem, nikoliv se samostatnou větou bez kontextu.

4) SLOVOTOVRBA

Základní části slova

Prefix + radix + sufix + koncovka
(troj + úhel + ník + Ø)

Poznámka:

Zdaleka ne u všech slov můžeme všechny části vydělit. Týká se to především slov značkových, tj. neodvozených. U slov neohebných nelze hovořit o koncovkách.

Základní termíny

- + Prefix – část slova stojící před kořenem (tj. pro čtenáře textu zleva)
- + Radix – kořen slova, obvykle se nemění
- + Sufix – část slova připojená za kořenem (tj. pro čtenáře textu zprava), obvykle nepodléhá změnám v skloňování a časování
- + Koncovka – zpravidla část slova, která stojí na konci, v procesu ohýbání se mění

Poznámky:

+ V českém jazyku je možné k novému slovu (tj. slovu odvozenému) připojovat libovolné množství afixů. V některých případech použít i několika radixů (plynovod).

+ Do slovo tvorby též patří stupňování přídavných jmen a příslovčí. Nejedná se tedy o ohýbání, nýbrž o obměnu významu, konkrétněji změnu míry vlastnosti. U sloves zpravidla při pomoci prefixů a sufixů tvoříme tzv. vidové dvojice (tj. vidové páry), častěji slovesa vidu dokonavého odvozujeme od sloves vidu nedokonavého než naopak.

5) SYNTAX (SX)

a) z hlediska formy – formální SX

b) z hlediska valence slovesa – valenční SX

Poznámka:

+ V obou případech rozlišujeme úplné významové jednotky, tj. „větné členy“.

+ Ve formální syntaxi se soustředíme především na formu členu, ve valenční spíše na sémantickou pozici příslušného členu ve větě.

Formální syntax – větné členy (VČ)

a) základní větné členy (ZVČ)

SUBJ ... Subjekt – podmět, zpravidla podstatné jméno v NOM (zde „nominativ“)

PRED ... Predikát – přísudek, zpravidla sloveso ve formě VF (zde „verbum finitum“)

b) Rozvíjející větné členy (RVČ)

ATR ... Atribut – přívlastek, v češtině zpravidla stojící před jménem (gramaticky shodný), nebo za jménem (neshodný)

OBJ ... Objekt – předmět, VČ, jehož forma je určena členem řídícím

ADV ... Adverbiale – příslovečné určení, VČ, jehož forma je pouze přimykána (volně připojena) k členu řídícímu

Valenční syntax – valenční pozice (VP)

VF – verbum finitum, určitá forma slovesná, případně VČ na její pozici stojící

S – zpravidla substantivum v konkrétní formě, ta bývá označena indexem dole

S_{Nom} – index dole označuje příslušný pád (Nom, Gen, Dat, Ak, Lok, Ins)

ADV – příslušné adverbiale

SENT – věta závislá

GVV – gramatický větný vzorec

Poznámka:

Čeština patří mezi jazyky typu SVO (subjekt – verbum – objekt), jinými slovy, běžnou větu můžeme zobrazit pomocí GVV: S_{Nom} – VF – S_{Ak}, případně S_{Nom} – VF – ADV.

Valenční pozice, druhy

a) obligatorní (pro úplnost věty nepominutelné) – povinné pozice, bez nichž by věta ztrácela bez kontextu smysl, bývají uvedeny v GVV

b) fakultativní (pro úplnost věty relativně zbytné) – nepovinné pozice, vhodně doplňující význam věty, nezapisují se do GVV

Poznámky:

+ Ve formální syntaxi se vychází z premisy, že ZSD jsou výchozí větné členy, které stojí rovnocenně na první významové rovině. Tedy graficky jsou zobrazeny vedle sebe na prvním řádku. Ostatní RVČ se zaznamenávají graficky níže.

+ Ve valenční syntaxi vycházíme z premisy, že výchozím větným členem je PRED, po jeho levé straně stojí jediný člen, a to SUBJ, po pravé straně stojí ostatní větné členy, které přímo tento PRED rozvíjejí, a to v příslušném pořadí jako ve větě. Další významové roviny věty se pak v GVV nezaznamenávají.

+ Valenční syntax je na první pohled přehlednější, vhodnější při zběžném pomocném překladu v komunikační situaci. Formální syntax se hodí více pro podrobnější vědeckou analýzu, pro přesný překlad dle smyslu, nikoliv doslova!

6) STYLISTIKA

V tomto textu se vychází z toho, že v každém textu je zpravidla předáváno jedno téma v příslušném rozsahu a kontextu. V monologu považujeme za základní monotematickou jednotku odstavec. V dialogu zpravidla pracujeme s replikou jako základní monotematickou jednotkou jednoho mluvčího.

V dialogu zpravidla graficky, pro větší přehlednost, vyznačujeme každou repliku (jednu nebo několik vět jednoho mluvčího) zvlášť, ač z hlediska významu tvoří otázka a odpověď jeden významový celek (logicky teprve tento celek odpovídá významově jednomu odstavci v monologu, že?).

ZÁKLADNÍ POJMY:

ODSTAVEC – tematický soubor zpravidla několika vět, výrazně graficky oddělený od dalšího textu. Obvykle bohatě postačuje odsazení začátku prvního řádku a ponechání volného konce řádku posledního.

REPLIKA – tematický soubor jedné nebo několika vět výrazně graficky oddělený od dalšího textu. Při zápisu „přímé řeči“ používáme příslušná pravidla (například, češtině, uvozovky dole na začátku a uvozovky nahoře na konci). Uvozovací věta patří do repliky. Obvykle očekáváme střídání mluvčích. Potom bychom mohli uvažovat o tom, že významově „otázka a odpověď“ (dvě repliky různých mluvčích) budeme považovat za jeden celek, případně graficky i za jeden odstavec (?).

KOMUNIKACE (dle počtu mluvčích):

a) monolog – v textu vystupuje jeden mluvčí, obhájí svoje názory. Bývá často i autorem příslušného textu.

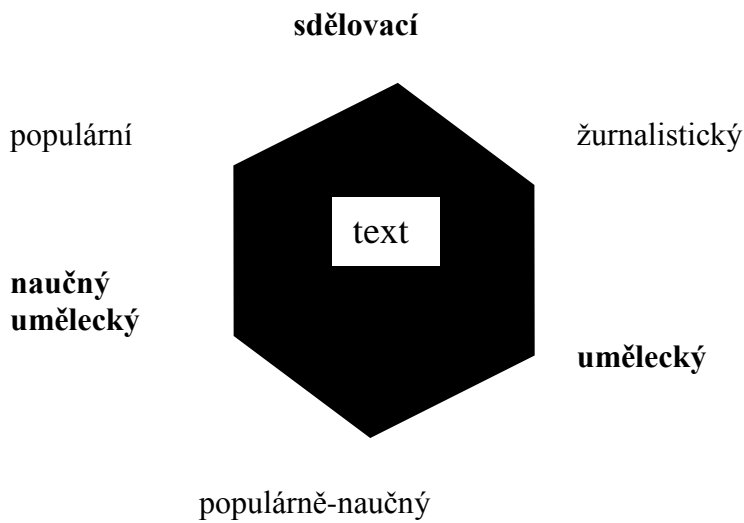
b) dialog – v textu vystupuje několik mluvčích, předpokládá se, že se budou střídat v otázkách a odpovědích. Zvláštním případem je interview, kdy novinář zpovídá hosta (nepředpokládá se, že by host taky kladl nějaké otázky).

Poznámky:

+ Řečnické otázky, citace, parafráze považujeme za atributy typické především pro monolog.

+ Otázka a odpověď v dialogu obvykle tvoří jeden významový celek, tj. prozatím nepředpokládáme, že by docházelo k neúplnému dialogu.

Styly

Poznámka:

Tučně jsou označeny styly základní, styly přechodové, neméně významné pro komunikaci na vyšší než prosté každodenní úrovni, obyčejným písmem.

Principy komunikace

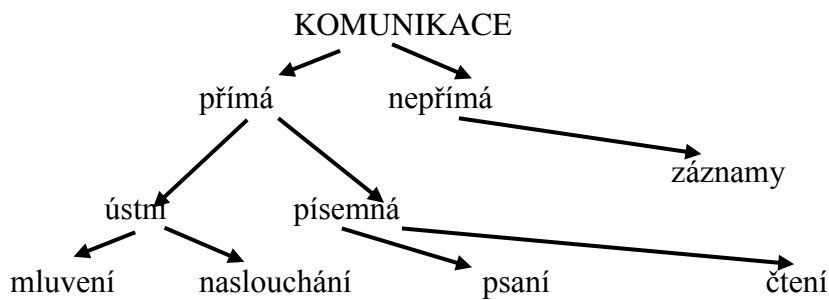

Schéma řečových umění

Poznámky:

+ Neplet'me si terminologicky pojem „řeč“ v lingvistice a „mluvení“ v tomto schématu. Sice se do jisté míry překrývají, ale nejsou plnými synonymy (viz například ve strukturalismu triáda: „langue (jazyk), langage (mluva), parole (řeč)“, tj. v české verzi: „jazyk v obecné rovině“, „systém jazyka“, „realizace jazyka v řeči“).

+ Ve výše uvedených názorných přehledech „Principy komunikace“ a „Schéma řečových umění“ se rozumí pod pojmem „mluvení“ pouze ústní podoba jazyka s příslušnými zákonitostmi.

+ Prosím také nezaměňovat „naslouchání“ a prosté poslouchání. Pojem „naslouchání“ totiž ve své úplnosti, na rozdíl prostého poslouchání (například rozhlasu při jízdě v automobilu) vyžaduje vzájemnou pozornost mluvčích i patřičnou míru porozumění!

Styly a jejich typické útvary (základní funkce připojena v závorce):

a) základní:

I. Sdělovací styl – formální a neformální dopis, úřední vyhláška, oznámení (předat informaci)

II. umělecký styl – glosa, povídka, novela, báseň (zprostředkovat emoci)

III. naučný styl – referát, posudek (ukázat novinku, objev)

b) přechodové:

1) žurnalistický styl – reportáž, interview (přiblížit událost)

2) populárně-naučný styl – recenze, úvaha (zpřístupnit nauku)

3) populární styl – esej (zamyslet se nad vědou)

Poznámka: Výčet není zdaleka vyčerpávající, nýbrž ilustrativní. Hovoříme zde především o útvarech psaných, které se nejednou užívají i v ústní podobě. Doporučuju, například: Kolektiv autorů: Příruční mluvnice češtiny, Praha, 2008, 800 s.

Další důležité pojmy stylistické:

CITACE – cizí myšlenka zmiňovaná doslova v autorském textu, obvykle se označuje podobně jako přímá řeč uvozovkami (viz syntax). Vždy je potřeba do poznámky pod čarou, případně do seznamu za textem uvést zdroj (alespoň autora, název textu, místo vydání, rok a příslušnou stranu, případně další údaje).

Školský způsob citace zdroje vypadá následovně:

a) publikace

Thiele, V.: Úsměvy Jana Masaryka, Praha, 1969, 1. vydání (příjmení autora uvedeno plně, jména v iniciálách, následuje dvojtečka, ostatní údaje odděleny čárkou).

b) elektronický zdroj

Mach, J: Kantorů je málo, proto dosáhnou na vyšší funkci i plat, www.novinky.cz, IN: <https://www.novinky.cz/veda-skoly/426799-kantoru-je-malo-protodosahnou-na-vyssi-funkci-i-plat.html>, 180117 (příjmení autora uvedeno plně, jména v iniciálách, následuje dvojtečka, ostatní údaje odděleny čárkou, na konci příslušné datum citování).

PARAFRÁZE – volnější podoba cizí myšlenky v autorském textu. Zpravidla se autor textu pouze na začátku příslušného odstavce odkazuje jmenovitě ke konkrétní autoritě, případně k její publikaci (tu potom uvede v seznamu literatury).

SEZNAM LITERATURY – tímto seznamem se rozumí přehled citované a doporučené literatury. Bývá seřazen dle abecedního pořadí autorů, případně, pokud se jedná o větší množství publikací, tak i tematicky, případně oborově.

REJSTŘÍK – tímto seznamem se rozumí důsledně abecední seznam v rozsáhlejšímu textu zmiňovaných autorit (jména, místa, termíny apod.).